

Jan Urban

EKONOMIE bez mýtů a iluzí

Co říká **pravice** a **levice** a jak je to doopravdy

Jan Urban

EKONOMIE bez mýtů a iluzí

Co říká **pravice** a **levice** a jak je to doopravdy

Grada Publishing

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Doc. PhDr. Ing. Jan Urban, CSc.

Ekonomie bez mýtů a iluzí

Co říká pravice a levice a jak je to doopravdy

TIRÁŽ TIŠTĚNÉ PUBLIKACE:

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 5707. publikaci

Odpovědný redaktor Mgr. Petr Mušálek
Grafická úprava a sazba Eva Hradiláková
Počet stran 208
První vydání, Praha 2014
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

Publikace vznikla v rámci výzkumného záměru Univerzity Karlovy v Praze,
Právnické fakulty „PRVOUK 04“

© Grada Publishing, a.s., 2014
Ilustrace © Miroslav Kemel, 2014
Cover Design © Eva Hradiláková

ISBN 978-80-247-4132-1

ELEKTRONICKÉ PUBLIKACE:

ISBN 978-80-247-9580-5 (ve formátu PDF)
ISBN 978-80-247-9581-2 (ve formátu EPUB)

Obsah

O autorovi	9
Úvodem	11
1 Ekonomické mýty a iluze	15
Kouzlo amatérské ekonomie	17
Zdroje ekonomických iluzí	19
Iluze o fixním množství práce	28
Iluze reálnosti ekonomických předpovědí	29
2 Mýty a iluze na levici	31
Ekonomické problémy lze vyřešit zvýšenými výdaji státu	34
Dva typy výdajů	35
Hodnota věcí nespočívá v jejich nákladech	38
Vedlejší dopady vládních výdajů	40
Magický multiplikátor	43
Absurdní podpory zaměstnanosti	46
Projekty zvláštní obliby	48
Co ekonomiku skutečně podporuje	51
Vláda dokáže „vybrat vítěze“	52
Proč „výběr vítězů“ nefunguje	53

Cesta pokusů a omylů	55
Úkolem státu není podporovat neodpovědnost	56
☒ Státní podniky slouží veřejnému zájmu	58
Nejasné cíle	58
Slabá kontrola	59
Konec jedné iluze	60
Možnosti zlepšení	63
☒ Ceny by měly být spravedlivé	64
Iluze s dlouhou historií	65
Úloha cen	67
Podstata trhu	68
Rozdělení příjmů	69
Selhání „fair trade“	71
☒ Honba za ziskem společnosti škodí	74
Chamtivost a bohatství	75
Příjmy a zisky	76
Firma a její „stakeholdři“	77
Kapitalismus bez kapitalistů?	78
Význam kapitálových společností	80
Problém veřejných statků	84
Neviditelná ruka konkurence	85
Jaké množství konkurence je dostatečné	90
Zisk a vlastní zájem	91
Zisky a zisková orientace	96
☒ Kapitalismus pronásledují vnitřní rozpory	99
Keynesovo odhalení	100
Iluze nízkých mezd	105
Konzumerismus, globální rozpory a ekologické problémy	108

3	Mýty a iluze na pravici	113
➔	Regulace snižuje efektivitu trhu	115
	Cíle a kvalita regulace	116
	„Neviditelné“ regulace	119
	Odráz rozdílných zájmů	120
➔	Stát by měl být co nejmenší	122
	Neúspěšný boj a iluzorní představy	124
	Klubové statky	125
	Efektivní stát	130
➔	Vysoké náklady ničí národní konkurenceschopnost	134
	Absolutní a komparativní výhody	136
	Iluze ztráty pracovních míst	140
	Konkurenceschopnost a produktivita	141
	Mýtus podpory vývozu	145
	Proč iluze národní konkurenceschopnosti přetrvává	147
➔	Mzdové rozdíly odrážejí rozdíly v osobní produktivitě a schopnostech	150
	Faktory nabídky a poptávky	151
	Model a skutečnost	154
	Signální funkce mezd	157
	Uzavřené trhy	160
	Platy státních šéfů: iluze manažerského trhu	161
➔	Trh podporuje osobní odpovědnost	163
	Morální hazard	164
	Morální hazard veřejného pojištění	165
	Morální hazard trhů	167
	Morální hazard v řízení podniků	169
	Morální hazard záchranných opatření	171

➔	Pokles cen brzdí ekonomiku	173
	Empirické údaje	174
	Hrozba odložených výdajů	176
	Skutečné důvody „deflačního ohrožení“	178
4	Mýty a iluze napříč politickým spektrem	181
⊕	Úspěšnost moderních ekonomik závisí na široké vzdělanosti	183
	Trendy zaměstnanosti, vzdělání a produktivity	183
	Paradoxy „ekonomiky znalostí“	186
	Co skutečně rozhoduje	187
⊕	Velké podniky jsou ekonomicky úspěšnější	189
	Iluze úspor, synergií a inovací	190
	Politický problém	192
⊕	Ekonomie pro dobré a zlé časy je odlišná	194
	Krizová ekonomie?	195
	Velikost je problém	197
⊕	Podpora ekonomiky je založena na podpoře podniků	197
	Disciplinovaný pluralismus	198
	Tři rozšířené omyly	199
	Závěrem	201
	Literatura a internetové zdroje	205

O autorovi

Doc. PhDr. Ing. Jan Urban, CSc.

Absolvent Vysoké školy ekonomické v Praze a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, působil v Akademii věd, dále též jako šéfredaktor časopisu Ekonom, poradce v několika mezinárodních firmách, vedoucí katedry národního hospodářství na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Věnuje se institucionální ekonomii, veřejné politice a ekonomii regulace i interdisciplinárním ekonomickým oblastem na pomezí ekonomie, práva, sociologie, psychologie a teorie organizačního chování.

Úvodem

Mark Twain kdysi poznamenal, že pokud někteří lidé některé věci nevědí, nemusí to být tak nebezpečné, jako když se mylně domnívají, že je znají. I když tím velmi pravděpodobně neměl na mysli rozhodování politiků o ekonomických záležitostech či způsob, jakým je vysvětlují, jeho konstatování je v tomto smyslu příléhavé. Totéž se týká mnohdy toho, jak ekonomické či finanční události vysvětlují či jak o nich informují média. A to přesto, že poptávka veřejnosti po těchto informacích je velmi pravděpodobně vyšší než kdykoli v minulosti.

Nemáme zde na mysli informace o „tvrdých“ faktech ekonomického života, tedy ukazatelích míry ekonomického růstu, nezaměstnanosti, výši úrokových sazeb nebo burzovních indexů, ale vysvětlování toho, jak moderní ekonomika skutečně funguje, jak na ni působí určité vládní zásady a proč tomu tak je.

Ekonomické rozbory, vysvětlení či doporučení, jimiž média i politikové veřejnost zahrnují, vycházejí velmi často z ustálených ekonomických klišé či mýtů. Mnohdy k jejich šíření přispívají i ekonomové, kteří předstírají, že principy, o něž se ekonomie opírá, jsou zcela nesporné a platné vždy a všude. Když britská královna navštívila na podzim roku 2008 London School of Economics, jedno z předních ekonomických vysokoškolských pracovišť, položila přítomným profesorům jednoduchou otázku, proč si nikdo z nich ani dalších odborníků nevšiml příznaků nadcházející finanční krize. Jeden z profesorů jí tuto skutečnost příznačně vysvětlil tím, že se všichni opírali o názory ostatních a věřili, že jsou správné (což královna komentovala slovy „it is awful“).

Toto vysvětlení však ukazuje, proč se určitým názorům mnohdy daří získávat respekt a stávat se téměř nerozlučnou součástí veřejné ekonomické argumentace,

aniž by se zakládaly na skutečnosti. K jejich věrohodnosti či tomu, že nevyvolávají žádné otazníky, stačí jejich časté opakování. Někdy i přes to, že špatné ekonomické zprávy vydávají za dobré a naopak.

Příkladů lze najít řadu. Prohlásí-li vláda, že se cestou k prosperitě stane zvýšení vládních výdajů (od něhož si slibuje zvýšení zaměstnanosti), zní to nesporně lépe, než kdyby prohlásila, že nás k blahobytu přivede zvýšení daní či veřejných dluhů, které je jeho nevyhnutelným důsledkem. Snížení spotřebitelské i investiční poptávky, jež zvýšení daní vyvolá, může v dané situaci dokonce znamenat, že zaměstnanost ve skutečnosti nevzroste, ale klesne.

Slyšíme-li od jiného představitele, že k oživení naší ekonomiky přispívá devalvace měny, jež posílí náš export, zní to jistě lépe, než kdyby přislíbil, že se k vyšší životní úrovni dostaneme podporou inflace, poklesem reálné hodnoty úspor (kteřou tato devalvace vyvolá) a tím, že k zajištění stejného objemu dovozů budeme do zahraničí více vyvážet. Ani zastánci nutnosti posílit export většinou nedodávají (a možná si ani neuvědomují), že jediným smyslem (a z dlouhodobého hlediska i předpokladem) zvýšení exportu je zvýšení dovozu.

Přesvědčivě může na prvý pohled vyznívat i konstatování, že cestou k oživení spotřebitelské poptávky, a tím i ekonomiky, je zvýšení minimálních mezd. „Přesvědčivost“ tohoto konstatování je však podmíněna tím, že si neuvědomíme, že zvýšení minimálních mezd znamená růst výrobních nákladů, které na růst produkce působí zcela opačně.

Výše uvedené návrhy a doporučení nemusí být vždy špatné. Problémem je, že s sebou vždy nesou i vedlejší účinky. Jejich objektivní hodnocení proto vyžaduje si jejich přímé a nepřímé dopady uvědomovat a vzájemně je porovnávat. O jejich vedlejších či opožděných účincích však představitelé, kteří je předkládají, většinou mlčí. Cílem jejich zjednodušujících a často i záměrně zkreslených vyjádření je podporovat určité zájmy či politické pozice, někdy však i jen ospravedlnit neodolatelnou touhu politiků „štourat“ se v ekonomice (a připisovat si za to body).

Ekonomické iluze vznikají však někdy i na základě chybně interpretovaných osobních ekonomických zkušeností. Často jsou výsledkem snahy hledat jednoduchá

vysvětlení složitých problémů. Jednoduchá, přesto však nesprávná vysvětlení mohou vypadat přesvědčivě a být v souladu s intuicí. Mnohdy však slouží jako živná půda pro iluze vytvářené záměrně.

Ekonomie bez mýtů a iluzí se zabývá nejčastějšími mýty či předsudky, jimiž je ekonomie zaplavena, a to bez ohledu na politickou provenienci jejich vzniku. Zahrnuje typické mýty každodenního ekonomického života, iluze, které udržuje a rozšiřuje pravice, i mýty, jimiž opájí sebe i druhé levice. Její snahou je odkrýt hlavní ekonomické mýty, jež se staly součástí veřejného života, a přispět k hlubšímu porozumění tržního systému.

+ Ekonomické mýty a iluze

1

Investice do vzdělání je dlouhodobá, chlapče.
Na rozdíl od investice do lidských iluzí...

Co jsou ekonomické mýty a iluze? Jde, jednoduše řečeno, o argumenty či představy, které na základě správných faktů či realistických pozorování docházejí k nesprávným závěrům. Na rozdíl od zjevných argumentačních či faktografických chyb znějí na prvý pohled často velmi přesvědčivě.

Hlavním důvodem, proč jsou mýty a iluze v ekonomii (ale i některých dalších oborech) rozšířeny, je, že někteří lidé nevnímají – či nechtějí vnímat – přirozenou složitost jevů. Ignorují fakt, že jednotlivé jevy spolu vzájemně souvisejí, zapomínají na to, že lidé i firmy své chování pod vlivem vnějších okolností mění, přehlíží skutečnost, že některé ekonomické veličiny (např. výroba a spotřeba, dovoz a vývoz apod.) jsou jen vzájemně odvrácenými stranami téže mince (když ne okamžitě, tak z dlouhodobějšího hlediska). Chybné závěry a interpretace pramení i z neopodstatněného zobecnění určitých jevů, opomíjení širších či dlouhodobějších důsledků některých ekonomických kroků či neschopnosti vidět tyto jevy v širším měřítku.

Závěry týkající se složitých systémů, k nimž ekonomika patří, většinou nelze provádět jen na základě osobních či dílčích zkušeností. A to bez ohledu na to, že jsme ekonomikou po celý život obklopeni takřka na každém kroku. Zkušenosti, které získáváme jako spotřebitelé, výrobci, zaměstnanci, manažeři apod., jsou pro pochopení ekonomických principů nesporně důležité. Pro porozumění, jak ekonomika funguje jako celek, nemají však často o moc větší význam než zkušenosti letového pasažéra pro pochopení principů aerodynamiky.

Kouzlo amatérské ekonomie

Ekonomie má tak vedle své „seriózní“ podoby i podobu amatérskou, označovanou někdy jako „udělej si sám“. Jejím názorům občas propadají i osoby, které jinak v ekonomice amatéry rozhodně nejsou, např. podnikoví manažeři či podnikatelé.

John Maynard Keynes, pravděpodobně nejvlivnější ekonom všech dob, se domníval, že většina rozšířených ekonomických mýtů souvisí se sklonem propadat vlivu

určité ideologie. Jak před lety poznamenal: „*I lidé praxe, kteří jsou o sobě přesvědčeni, že jsou vůči jakýmkoli ideologickým vlivům zcela imunní, jsou ve skutečnosti často v zajetí názorů nějakého dávno zapomenutého ekonoma.*“ (38) Často tomu tak je, celkově se však Keynes v této věci velmi pravděpodobně mýlil. Ekonomické iluze, jimiž se „lidé praxe“, často i tvůrci hospodářské politiky či legislativy, řídí, se velmi často o žádnou současnou ani minulou ekonomickou teorii neopírají. Nesprávné představy, jimiž se řídí, jsou totiž většinou spontánní a svou povahou „intuitivní“.

Většina z těchto představ je nadčasových a neřídí se národními hranicemi: lze se s nimi setkat všude na světě. Jsou „ekonomií každodenního života“ opírající se o nesprávně interpretované praktické osobní zkušenosti, často však i o nesprávně vysvětlená širší ekonomická fakta.

Pro příklady tvrzení amatérské ekonomie není třeba chodit daleko. K jejím rozšířeným představám patří, že:

- trh je nositelem anarchie a nespravedlnosti;
- výrobu důležitých produktů by měly zajišťovat nebo koordinovat vlády;
- státy by měly usilovat o vyšší ekonomickou soběstačnost;
- zemím by prospělo, pokud by více vyvážely a méně dovážely, vlády by proto měly podporovat domácí výrobu a export a lidé by měli ekonomiku podporovat kupováním produktů domácí či lokální ekonomiky;
- suroviny je lepší zpracovávat doma než vyvážet;
- nové technologie ničí pracovní místa;
- přistěhovalci ze zahraničí berou místa domácím pracovníkům, odchody pracovníků do důchodu vytvářejí pracovní místa pro mladší;
- veřejné výdaje zvyšují zaměstnanost;
- podnikům prospívají nižší úrokové sazby či dotace podporující jejich konkurenceschopnost;
- průmysl je pro ekonomiku důležitější než služby, základem národní ekonomiky je materiální výroba;
- předměty mají svou „vnitřní“, spravedlivou cenu;
- na obchodu vždy jedna strana vydělává více než druhá;
- bohatství vyspělých zemí je založeno na vykořisťování zemí třetího světa;
- jednotlivci či organizace působící jako zprostředkovatelé jsou paraziti apod.

Častá je i představa, že rozhodnutí činěná trhem jsou ve skutečnosti rozhodnutími osob stojících v jeho pozadí, že trh ve skutečnosti funguje jako firma, v níž všechna základní rozhodnutí činí její vedení, že vlády svým přerozdělováním vytvářejí bohatství apod.

Osoby tyto či podobné soudy pronášející by se velmi pravděpodobně zdráhaly činit podobně kategorická a generalizující prohlášení v jiných složitých oblastech, např. v kvantové fyzice nebo neurochirurgii. Jedním z důvodů je, že amatérská ekonomie má svou přirozenou přitažlivost: její závěry či doporučení se jeví jako intuitivně správné. A naopak, konstatování, která správná jsou, budí občas dojem, že jsou se zkušeností či s intuicí v rozporu.

S amatérskými odnožemi se pochopitelně občas setkávají i jiné obory, především ty, u nichž lze využít zdánlivou osobní zkušenost. Některé z nich mohou být neškodné (např. amatérská astronomie), jiné (např. amatérská medicína) však mohou přinášet neblahé důsledky. K představám amatérské fyziky dlouho patřilo, že Slunce se v souladu se zdánlivou zkušeností otáčí kolem Země nebo že těžší předměty padají k zemi rychleji než lehčí. Dnes k nim s jistou nadsázkou možná můžeme přiřadit domněnku, že prostor v bytě ochladíme nejrychleji, otevřeme-li dveře lednice.

Ekonomie však přesto zřejmě patří k oborům, které jsou iluzemi pronásledovány více než jiné. Americký ekonom Henry Hazlitt pronesl tento soud ve své knize *Ekonomie v jedné lekci* již v roce 1946 a od jeho dob se toho k lepšímu velmi pravděpodobně příliš mnoho nezměnilo.

Zdroje ekonomických iluzí

Důvody, proč amatérská ekonomie a její iluze přežívají, nejsou spojeny jen s omezeným vnímáním souvislostí. Některé vznikají i na základě určitých psychologických mechanismů, například myšlení, pro něž platí, že přání je otcem myšlenky. Svou roli hraje i skutečnost, že vztahy mezi příčinami a důsledky jsou v ekonomice jen zřídka zcela neměnné. Navíc, na rozdíl od jiných disciplín, zde zpravidla